

ӘОЖ338.45:620.9 (560+5-191.2)

Ж.Б. Момынқұлов, Д.У. Байтоқаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: janatmom@bk.ru

Түркияның Каспий теңізі мен Орталық Азия аймағындағы энергетикалық саясаты

Каспий аймағы – энергетикалық және геосаяси жағынан алғанда өте маңызды стратегиялық кеңістік. Мақалада Түркияның Каспий мен Орталық Азия аймағына қатысты жүргізіп отырған саяси-энергетикалық стратегияларын қарастырамыз. Түркия Ресейдің Каспий мен Орталық Азиядағы энергетикалық саясатын теңгеріп, Иранның аймақтық саясатымен бәсекелесе алатындай салмақты ойыншыға айналуда. Түркия – ықпалы артып, экономикалық әлеуеті өсіп келе жатқан күштердің бірі. Түркияның саясаты тек энергетикалық жолдар мен құбырларды бір-біріне жалғайтын көпір рөлін атқаруға ғана бағытталмайды. Түркияның саясаты Еуропа, Кавказ, Каспий, Орталық Азия, Иран, Араб аймақтарының экономикалық энергетикалық мүмкіндіктерін барынша кең көлемде пайдаланып қалуға бағытталған.

Түйін сөздер: Түркия, Каспий, Орталық Азия, энергетика, мұнай, газ.

Ж. Момынқұлов, Д.У. Байтоқаева

«Энергетическая политика Турции в Каспийском регионе и Центральной Азии»

Каспийский регион – стратегически важное пространство в энергетическом и геополитическом планах. В данной статье рассматривается энергетическая политика Турции в Центральной Азии и Каспийском регионе. Турция – достаточно серьезный региональный игрок, который может сбалансировать энергетическую монополию России в Каспийском регионе и составить конкуренцию Ирану в региональной геополитике. Турция как быстро развивающаяся экономическая сила имеет довольно сложную стратегию по диверсификации энергопоставок из разных энергетических бассейнов: Каспийского региона, ЦА и Ближнего Востока. Политика Турции мотивирована удачным географическим расположением страны, позволяющим ей играть роль коридора, транзитера и моста между поставщиками и покупателями энергоисточников. С этой точки зрения, Каспийский бассейн и Центральная Азия представляется для Анкары геостратегически важным регионом.

Ключевые слова: Турция, Каспий, Центральная Азия, энергетика, нефть, газ.

Zh. Momyunkulov, D. Baitukayeva

Energy Policies of Turkey in the Caspian Region and Central Asia

Caspian region is a strategically very important space in term of energy geopolitics. In this paper we tried to study Energy Policies of Turkey in the Caspian Region and Central Asia. Turkey is a rather serious regional player which could balance the energy policies of Russia in Central Asia and compete with Iran in regional geopolitics. Turkey as a quickly growing economic power has complex strategy in diversification of energy deliveries from the different basins: Caspian region, Central Asia and Middle East. The policy of Turkey is explained by its comfortable geographic location which gives it an opportunity of being a corridor, transit-country and bridge between energy suppliers and customers. In this sense, Caspian Region and Central Asia becomes geo-strategically important region for Turkey.

Key words: Turkey, Caspian, Central Asia, energy, petroleum, natural gas.

Каспий аймағы Ресей, Иран, Түркия, Орталық Азия, Кавказ, Таяу Шығыс, Еуропа сияқты аймақтардың ортасында орналасуы оның геосаяси маңызын көрсетеді. Каспий аймағында дүние жүзіндегі энергетикалық

байлықтың кемінде 4-5% пайызы шоғырланған. Қазақстанның табиғи байлығының басым көпшілігі Каспий маңайындағы мұнай мен табиғи газ қорларынан құралады. Аймақта мұнай мен газға бірдей бай Ресей мен Иранның

орналасуы Каспий аймағының геостратегиялық маңыздылығын арттыра түседі. Түркия мен Орталық Азияны Каспий теңізі бөліп тұр. Сонымен қатар, Каспий теңізі Еуропа мен Азияны бөліп тұрған геостратегиялық маңызды шекара рөлін де атқарып тұр.

Түркия Ресей мен Иранның табиғи байлығына тәуелді болудың орнына өзіне жақын Кавказ және Орталық Азияның энергетикалық қорларына қол жеткізуді жоспарлайды. Түркия Орталық Азияның мұнайы мен газының Ресейді немесе Иранды айналып өтіп, өз аумағы арқылы Еуропаға жеткізілгенін қалайды. Бұл стратегиялар тек Түркияның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар, Орталық Азияның да энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз етеді. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің әлі шешілмеуі, Әзірбайжан-Армения текетіресі және Ресей-Грузия соғысының орын алуы осы өңірдегі аймақтық шиеленісті арттыра түсті. Оның үстіне қазір, Ресей де Иран да Каспий өңірінде әскери кеме санын көбейтіп, әскери жаттығуларды жиі өткізуде. Түркия осы қақтығыстардың шешіліп, шиеленістердің саябырсып, олардың орнына прагматикалық ықпалдастықтың, бейбіт ынтымақтастық пен табиғи бәсекелестіктің дамығанын қалайды. Түркия жәй энергетикалық дәліз болғысы келмейді, Түркия ықпалды орталық болғысы келеді.

Алдағы 10-15 жылда Каспий теңізі Орталық Азияны Кавказ бен Еуропа мен байланыстыратын көпірге айналуы мүмкін. Каспийдің құқықтық мәртебесінің анықталмауынан аймақтағы күштердің тепе-теңдігі өзгеріп, Батыстың ықпалының күшеюі ықтимал. Түркия осы ықпалды күштердің біріне айналу жолында әртүрлі энергетикалық стратегияларды жетілдіруде. Түркияда Каспий мәселелерін зерттейтін арнайы стратегиялық зерттеу орталығы жұмыс істеуде. Каспий теңізі Түркияның Шығыс-Батыс энергетика тасымалдау жобаларының негізін құрайтын маңызды фактор. Ресей мен Иранның энергетикасына деген тәуелділігін азайту үшін Түркия Каспий теңізі мен Орталық Азияның энергетикалық қорларын Еуропаға жеткізуді жоспарлап, тиісті саяси шешімдерді ойластыруда.

Каспий аймағы Кавказ бен Орталық Азияны біріктіреді. Каспий аймағы Түркия үшін Батыс (Еуропа) мен Шығысты (Орталық Азия

мен Қытай) жалғайтын географиялық кеңістік. Яғни, Каспий бұрынғы «Жібек жолы» сияқты маңызды өткел рөлін атқара алады. Түркия өзінің экономикалық саясатын жандандандыруға жаңа нарықтар мен жолдарға мұқтаж. Әсіресе, Түркия экономикасының күшейіп, Әзірбайжанның жетекші рөлінің артуымен Каспий теңізі ерекше маңызға ие болуда. Каспий теңізі Түркияның Шығысқа шығуы және Орталық Азияның Батысқа шығуы тұрғысынан да маңызды. Каспий теңізі Түркия үшін Орталық Азияға ашылатын есік болса, Орталық Азия үшін де Түркия мен Еуропаға қараған терезе іспеттес. Түркияның соңғы жылдары жүргізіп отырған белсенді сыртқы саяси саясаты Каспий аймағын да қамтиды.

Түрік экономикасы соңғы он жылда 7-8% жылдамдықпен өсіп, халықаралық және аймақтық ықпалының артуы Түркияны есептеспеуге болмайтын салмақты ойыншыға айналдырды. Каспийдің маңайында аймақтану (regionalization) үрдісі дамуы мүмкін. Митат Челикпаланың пікірінше, алдағы жылдарда Каспий аймағы елдері өз энергетикалық қорларын Түркия арқылы Еуропаға жеткізіп қана қоймай, түрік тауарлары үшін жаңа тұтынушы нарықтарға айналып, Түркияны экономикалық даму үлгісі ретінде қабылдап, халықаралық сауда-экономикалық жүйеге еркін енуі мүмкін [1, 4 б.].

Анкараның көшбасшылығымен Грузия-Әзірбайжан-Түркия үштігінің энергетикалық-экономикалық ынтымақтастығы Еуропа мен Кавказбен қатар Каспий аймағына да әсер етті. Баку-Тбилиси-Жейхан жобасымен қатар бірнеше маңызды байланыс, тасымал және инфрақұрылымдық жобалар жүзеге асты. Бұған Әзірбайжаннан басталып, Түркия арқылы Еуропаға газ жеткізетін ТАНАП құбырлар жүйесін қосуға болады. «Набукко» жобасы бойынша Түрікменстанның газы Каспийдің астымен Транс-Каспий құбырымен Әзірбайжанға, одан әрі құбырмен Түркия мен Еуропаға жеткізілуі ықтимал.

Түркия Каспий аймағына әсер етіп қана қоймай, оның тағдырын өзгертуге қабілетті ойыншы болғысы келеді. Түркия Каспий аймағында экономикалық интеграция мен ынтымақтастықтың дамуына түрткі болып, тартымды орталық құруға атсалыспақшы. Түркия Ресей мен Иранмен салыстырғанда аймақтың

сапалы түрде өзгеріп, жетілуі турасында нақты көзқарасқа ие мемлекет. Мұндай саясатын жүзеге асыра алса, Түркия Каспий аймағының маңызды күші болар еді. Түркияның Каспий елдерімен қарым-қатынастарында Кавказға, әсіресе Әзірбайжанға ерекше мән беріледі.

ТАНАП жобасының басталуымен Каспий теңізінің маңызы арта түсті. Бұл жобаға алдағы жылдарда түрікмен, қазақ, тіпті иран газының қосылуы мүмкін. Бұл жобаға әзірше түрікмендер ғана қосылғысы келеді. Түркия «Шах Дениз» газ кен орны үшін жылдар бойы ренжісіп келген Әзірбайжан мен Түрікменнің басын қосып, келістіріп, тіпті, Еуропалық Одақтың да қолдауын алып, Ресейді де бұған көндіруге тырысып жүр. Анкараның мақсаты энергетикалық жеткізілімдерін әртараптандырумен қатар өзінің стратегиялық ықпалын арттыру болып табылады.

Түркияның Орталық Азиядағы саясаты Кавказға бағытталған саясатына да байланысты. Түркия Кавказ және Орталық Азия саясатында энергетикалық жобалармен ғана шектелмей, сауда мен бизнестің де қамтылуын қалайды. Аймақтардың сауда жасауы үшін саяси тұрақтылық қажет. Бұл Каспий мен Орталық Азия мемлекеттерінің ынтымақтасуына, кәсіпкерлерінің азаматтық белсенділігі мен жаңаша ойлауына байланысты болмақ.

90-шы жж. Түркия Орталық Азия елдерімен қатынас орнатуға теориялық, психологиялық, институттық жағынан дайын болмады. Түркия Орталық Азиямен қандай қатынас құру керек дегенде, сол қатынастар фәлсафасын анықтап алуы және ұзақ мерзімді, негізделген жоспар құруы қажет. Астана мен Ташкенттің ойынша, Түркия әр салада санасатындай күшті орталық емес. Түркия Орталық Азиядағы шыннайы жағдайды түсінуден әлі де болса алыстау. Бірақ, Түркияның Орталық Азиядағы саясаты шыншыл жаққа қарай өзгерді. Түріктің стратегтері аймақта бәсекенің емес, керісінше, ынтымақтастықтың гүлденгенін қалайды, бірақ, аймақта көшбасшылыққа ұмтылуды қаламайды [2, 5 б.].

Орталық Азияның қуат көздері Түркия үшін энергетиканы қамтамасыз ету жолдарын түрлендірудің бірегей мүмкіндігі. Орталық Азия мұнайы мен газы Түркияның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі ықтимал. Түркияның Каспий мен Орталық

Азияға қатысты энергетикалық ұстанымы мен мақсаты Түркия-Еуропа Одағы шеңберінде де қарастырылуы тиіс. Түркияның Орталық Азия елдері үшін экономикалық жаңару мен демократиялық дамудың үлгісіне айналуы Еуропаның да мүддесіне сай. Энергетиканың мәні артып, Түркияның сыртқы саясатының негізіне, мазмұны мен анықтаушына айналды. Еуропалық одақ Орталық Азияның энергетикалық нарықтары мен қорларына қол жеткізу үшін Түркияның дәнекерлігіне арқа сүйейді. Еуропа өз экономикасын дамыту үшін Каспий теңізінің мұнайы мен газына мұқтаж. Еуропаның энергетикалық саясатындағы Түркияның рөлі Кавказ бен Орталық Азияның энергетикалық ресурстарын Батысқа жеткізумен анықталады. Ю. Кудрявцеваның ойынша, Еуропа Түркияның көмегімен Каспий аймағына әсер етпекші ниетте [3, 1-2 бб.].

Анкара мен Брюссель Каспий арқылы Набукко газ құбыры жобасын жүзеге асыруды жоспарлап келеді. Бұл құбыр арқылы әзірбайжан, түрікмен және қазақ газы Ресейді айналып өтіп, Грузия мен Түркия арқылы өтетін болады. Сатып алушыларға Бұлғария, Румыния, Мажарстан мен Аустрияны жатқызады. Грекия мен Италия Әзірбайжанның табиғи газын импорттауға ниет танытып отыр. Түркия Қазақстан мен Түрікменстанның да Каспий теңізінен Еуропаға бағытталған энергетикалық құбырлар жобасына қатысқанын қалайды. Қазақстан Түркия мен Еуропалық одақпен бірге энергетика тасымалдаудың ортақ жолдарын қарастырғысы келеді.

Түркия ТМД аймағында Ресейдің энергетикалық монополиясын бұзу мақсатында әртүрлі балама қуат тасымалдау жобаларын жетілдіріп жатыр. Ресей Каспийдің қуат көздерін балама жолдармен Еуропаға тасымалдауға бағытталған жобаларға қарсы тұра алмауда. Бұл тұста Түркияның мүдделері Ресейдің есептеріне қарама-қайшы келуде. Өйткені, Ресей Орталық Азия мемлекеттерінің өздігімен Еуропаның энергетикалық нарықтарына шыққанын қаламайды. Ресей Түркия арқылы «Оңтүстік ағым» құбырын құрып Бұлғарияға газ жеткізуде. Бұл құбырға қарсы «Набукко» жобасы жетілдірілуде. Түркия осы екі жобаға да қатыспақшы. Өйткені, Түркия «энергетикалық көпір» ретінде Ресейдің де, Орталық Азияның да табиғи ресурстарын Еуропаға жеткізуге

құлықты. Сонымен қатар, Түркия Ресеймен бәсеке алмайтын салаларда белсене ынтымақтаса алатын икемді күшке айналуды да меңзейді [4, 3-5 бб.].

Анкара Каспий энергетикасының Кавказ арқылы Түркиядағы құбырлардың көмегімен Батысқа жеткізілуін қалайды. Түркия Каспий мұнайы мен газын сатып алып, Еуропаға қайта сататын ықпалды энергетикалық ойыншы болғысы келеді. Мәскеу мен Анкара Каспий маңындағы бір-бірінің энергетикалық стратегиялары мен саясатын жіті бақылауда. Түрік-орыс энергетикалық қатынастары стратегиялық тұрғыдан Орталық Азияның қуат көздерін сатып алып тасымалдауға қатысты саяси шешімдерге де әсер етеді. Түркия Ресейдің қуат көздеріне тәуелді болса да, Мәскеуге ықпал ете алатын бірегей күшке айналуға. Каспий аймағы туралы сөз болғанда қазақ мұнайы мен газы туралы көп айтылады. Әзірше, Ресей КСРО дәуірінен қалған өктемдік саясатын жүргізе бергісі келеді. Алайда, Каспий маңында Әзірбайжан, Түрікменстан, Грузия, Қазақстан, Өзбекстан сияқты дербес энергетикалық саясат жүргізетін елдер пайда болды, Ресейдің аймақтағы саяси-энергетикалық саясатын Түркия едәуір тежей алады. Каспий аймағында Ресейді шектей алатын күштің болуы Орталық Азия мен Қазақстан үшін өз энергетикалық байлықтарын ескі жолмен емес, өз мүдделеріне сай тиімді жолдармен тасымалдауға жаңа мүмкіндіктер туғызады.

Түркияның энергетикалық жоспарлары Еуропаның энергетикалық қажеттіліктерінің артуы мен саясатымен байланысты. Түркияның энергетикалық маңызы Еуропаның Орталық Азияның табиғи қуат көздеріне деген қызығушылығына байланысты. Түркияның Каспий мен Орталық Азиядағы энергетикалық-саяси ықпалының артуы Еуропаның да аймақтағы ықпалын арттырады. Егер, Анкара Каспий арқылы өтетін құбырлар арқылы қазақ және түрікмен көмірсутек қорларын Еуропаға жеткізе алса, Еуропаның негізгі энергетикалық дәлізіне айналуы мүмкін. Қаржы дағдарысындағы Еуропа Орталық Азияның энергетикалық нарығын ойластырып жатқанда Қытай шешімді саясаты арқылы Еуропаны басып озуы, тіпті біраз ығыстыруы мүмкін.

Түркияның аталмыш аймаққа қатысты саясаты Еуропа нарықтарына Орталық Азияның табиғи байлығын шығаруға; Ресей-

ге бағынбайтын ортақ энергетикалық кеңістік құруға; Орталық Азиямен іскерлік қатынастарын нығайтып, арадағы барыс-келіс пен алыс-берісті арттыруға; түркі-мұсылман әлемінің интеграциясын жүзеге асыру үшін ортақ мәдени, интеллектуалды, идеологиялық, ақпараттық негіздерді қалыптастыруға; Еуропа одағына ұқсас түркі елдерінің интеграциясын күшейтуге келіп саяды. Түркия Орталық Азияның табиғи қорларын импорттап тасымалдауды ойластырып, Орталық Азияға тиімді стратегияларды әзірлеуге мәжбүр. Сонда Анкара Орталық Азиямен шынайы жақындасады [5, 1-3 бб.].

Астана да, Ашқабат та өз қуат көздерінің қосымша, балама жолдармен жаңа нарықтарға шығарылуына қарсы емес. Еуропа мен Түркия Ресейдің мұнай-газына тәуелді болудан құтылса, Мәскеумен баға жөнінде саудаласа алар еді. Түркия барлық жеткізілім жолдарын өз аумағы арқылы өткізіп, тауардың түпкілікті бағасына әсер етпекші ниетте деген пікір де айтылуда. Ресей Түркияның транзиттік және экспорттық рөлін төмендетудің амалдарын қарастыруда.

Өртүрлі энергетикалық хауыздардың қас ортасында орналасқан Түркия өз рөлін тым әсірелеп отыруы да мүмкін. Түріктер алдымен жан-жақты дамыған елге айналып, кейін, өз сөзін тыңдататын мемлекет ретінде нақты жобаларды жүзеге асырмақшы. Түркия мен Орталық Азия елдері жақын бойлықта орналасқандықтан Орталық Азия-Каспий-Түркия-Еуропа географиялық тасымал жүйесін түзеді. Орталық Азия мұнай-газымен әлемнің маңызды орталығына айналуы ықтимал.

Каспийдегі мұнай қоры 50 млрд барель көлемінде белгіленген. Қазақстан – Орталық Азияның ең басты энергетикалық ойыншысы [6, 56 б.]. Қазақстанда дүние жүзіндегі көмірсутек көздердің 3.3% (39.8 млрд баррель, әлемде 9-шы орында) шоғырланған. Қашаған мұнай кен орны жұмыс істей бастаса, Қазақстан мұнай экспорттауда әлемнің бестігіне кіруі ықтимал. Қазақстан өз қуат көздерін ең тиімді бағаға, ең тиімді жолдармен жаңа нарықтарға жеткізуде талапшыл ойыншы бола алады. ҚР 2020 жылы 130 миллион тонна мұнай өндіруді жоспарлап отыр. «Каспий құбырлар консорциумы» арқылы жылына 28.2 миллион тонна мұнай, 2015 жылға қарай 67 миллион тонна мұнай өтетін болады. «Транскаспий жүйесі» арқылы Қазақстанның терминалдарындағы мұнай танкерлерге құйы-

лып, Баку-Тбилиси-Жейхан құбырына жалғанады. Қазақстан мұнайы мен газын тасымалдау бағыттарына қатысты белсенділік танытуда. Қазақстан өз табиғи байлығына деген қажеттілікті арттыру мақсатында жұмыс істеуде. Қазақстан сан-алуан, күрделі құбырлар жүйесін салуда. Қазақстан Каспий тасымалдау жүйесін қолға алып, Бакуға танкерлермен мұнай жеткізуде. Қазақстан Ресей мен Иранға қарамастан Каспий суы астымен Баку-Тбилиси-Жейхан құбырына қосылудың амалдарын қарастыруда. Орталық Азияның табиғи байлықтары халықаралық экономиканың тақырыбына айналып, Еуразиядағы сауда мен энергетикаға ықпал ету мүмкіндігі де арта түсуде. Бұл жағдайда Қазақстан өзіне лайықты орынды алуы тиіс.

Қазақстан Түркия мен Еуропаның энергетикалық саясатын зерттеп, пайдалы

мүмкіндіктерді жіберіп алмауға тиіс. Түркияның Каспий аймағындағы кейбір стратегиялары теориялық түрде Қазақстан мен Орталық Азия елдерін қызықтыратындай тартымды жобаларды қамтиды. Түркия Каспий мен Орталық Азияға қатысты батыл жоспарларының іске асуы әзірше мүмкін болмаса да, Түркия Орталық Азиямен тиімді энергетикалық жобаларды іске асыра алатындай күрделі де салмақты аймақтық күшке айналуға дайын. Түркия Орталық Азияға қатысты энергетикалық стратегияларын Ресеймен келісе отырып дамытуға мәжбүр. Орталық Азия өз энергетикалық қорларын сататын жаңа нарықтарға мұқтаж болса, Түркия жаңа энергетикалық күштермен ықпалдасқысы келеді. Түркия энергетикалық импорттарын түрлендіргісі келсе, Орталық Азия энергия экспорты әртараптандырғысы келеді. Яғни, бұл тұста Түркия мен Орталық Азия мүдделес.

Әдебиет

- 1 Mitat Çelikpala. Hazar Bölgesi Dünyanın Ticaret Koridoru Olmaya Yeniden Aday: Yeni İpek Yolu Bir Hayal Mi? Hazar Stratejik Araştırma Merkezi. Hazar Raporu Bahar 2013. Sayfa 9.
- 2 Eren Okur. Enerji Kaynakları ve Orta Asya'nın Geleceği. 20 Ağustos 2009. Bilgesam Bilge Kişiler Stratejik Araştırma Merkezi.
- 3 YuliaKudryasheva. Energy Policy of Turkeyin post-sovietspace. Information-Analitical Centre, Mgimo and MGU 13 February 2009. <http://www.ia-centr.eng/expert/3839/>
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1566:enerji-kaynaklar-ve-orta-asyann-gelececi&catid=170:analizler-ortaasya
- 4 Sina Kısacık. Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Orta Asya Ülkeleriyle İlişkileri. 23 ARALIK 2012. ULUSLARARASI POLİTİKA AKADEMİSİ. <http://politikaakademisi.org/?p=3659>
- 5 Bülent Araş. Türkiye'nin Orta Asya Politikası. Köprüden cazibe merkezine. Zaman Gazetesi. 7 Aralık 2007. http://www.zaman.com.tr/yorum_turkiyenin-orta-asya-politikasi-kopruden-cazibe-merkezine_621962.html
- 6 Yusuf Yazar. Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlığının 20. Yılı Vesilesiyle. Enerji Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri. Ahmet Yesevi Üniversitesi Raporu. Haziran 2011. No 01. 72 Sayfa.